

بررسی اندیشه‌های اجتماعی حضرت امام خمینی (ره)

محمدعلی زکی
عضو هیات علمی دانشگاه امام حسین (ع)

چکیده

امام (ره) از معدود متفکران اسلامی معاصر است که با طرح نظریات خویش در زمینه‌های گوناگون علوم اجتماعی همچون دین، سیاست، فرهنگ و جامعه موجب تحولات فزاینده‌ای شده است. بررسی و مطالعه جداگانه هر کدام از حوزه‌های مذکور نیازمند تحقیقات درازمدت است. اگرچه برخی از رهیافت‌های تربیتی، دینی و سیاسی حضرت امام در قالب مقالات و همایشها و آثار علمی مطرح شده، اندیشه‌های اجتماعی حضرت امام به صورت بحثی مستقل کمتر مورد مذاقه پژوهشگران است و این واقعیت به عنوان ضرورت و اهمیت موضوع مقاله تلقی می‌شود. هدف اساسی مقاله توجه عمده به ارائه طرح تحقیقاتی درخصوص اندیشه‌های اجتماعی حضرت امام (ره) است که البته نیازمند پژوهشی گسترده و جامع در آینده از سوی محققان است. لازمه کسب هرگونه معرفت علمی توجه به سه فرایند جداگانه است که البته روابط متقابل آنها با یکدیگر باعث بالندگی نهایی پژوهش می‌شود. بررسی و معرفی این سه فرایند، اساس این مقاله به منظور تدوین و ارائه طرح تحقیقاتی بررسی اندیشه‌های اجتماعی حضرت امام (ره) است:

الف) با وجود اشکال سه‌گانه روش‌شناسی تحقیقات اجتماعی (شامل اثبات‌گرایی، تفسیرگرایی و انتقادی) مناسب است در بررسی تفصیلی موضوع تحقیق از رویکردهای روش‌شناسی اثباتی و تفسیری استفاده شود.

ب) به منظور مطالعه و پژوهش اندیشه‌های حضرت امام (ره) با توجه به رویکردهای نظری در جامعه‌شناسی معرفت و جامعه‌شناسی علم می‌توان به بررسی عوامل سه‌گانه شخصیت متفکر، موقعیت و شرایط اجتماعی بستر، زمینه و پیشینه فکری در شکل‌گیری اندیشه‌های اجتماعی پرداخت.

ج) با توجه به تعیین روش‌شناسی و مبانی نظری، می‌توان به شیوه اجرای تحقیق که بر تحلیلهای کمی (تحلیل محتوا، تحلیل ثانوی) و تحلیل کیفی متکی است، اشاره کرد.

طرح موضوع تحقیق

بدون شک حضرت امام خمینی (ره) یکی از برجسته‌ترین متفکران اسلامی معاصر تلقی می‌شود که رهیافتهای اندیشمندانه ایشان مورد توجه صاحب‌نظران مختلف بوده و تا کنون هزاران تولید علمی دربارهٔ نظرهای حضرت امام در داخل و خارج از کشور به چاپ رسیده است. اندیشه‌های حضرت امام را می‌توان در چهار حوزه اساسی اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی طبقه‌بندی کرد و بر آن اساس به مطالعه تفکیکی آنها پرداخت. اگرچه عمدتاً رهیافتهای حکومتی و دینی ایشان بررسی شده، کمتر مورد تحقیق منظم و کلاسیک قرار گرفته است.

هدف این مقاله پیشنهاد طرح تحقیقاتی در این خصوص است تا بتوان در زمان دیگر به پژوهش عمیق و دقیق پرداخت. به منظور تدوین طرح تحقیقاتی (Research Proposal) و کسب معرفت علمی به سه فرایند اساسی توجه خواهد شد:

الف) روش‌شناسی تحقیقات اجتماعی (Methodology of social Resarch)

ب) مبانی نظری و تئوریک (Theory)

ج) روش تحقیق (Research Method)

مبانی روش‌شناسی تحقیق

مسیر و روشهایی که در تولید معرفت به کار گرفته می‌شود موجب تمایز معرفت علمی از غیر علمی می‌شود که البته روشهای کسب معرفت علمی در طول تاریخ علوم انسانی دچار تغییر و تحولاتی شده است. هرگونه معرفت علمی بر سه پایه و عنصر روش‌شناسی،^(۱) نظریه^(۲) و روش^(۳) مبتنی است. (۴) روش‌شناسی، مدل منطقی است که در آن اصول نظری هدایت تحقیقات براساس نظریه ارائه می‌شود. اگرچه نظریه‌ها در تحقیقات نقش هدایتگر در عبور از مسیر و به کارگیری روشهای مناسب در طول تحقیق دارد، هویت نظریه، مسیر حرکت و چگونگی استفاده از ابزارهای تحقیق، توسط روش‌شناسی حاکم بر تحقیق تعیین می‌شود. نظریه چارچوب نظری منطقی است که

محقق به منظور درک جهان از آن استفاده می‌کند. در نظریه ابزار یا روشهایی هست که برای جمع‌آوری و تحلیل اطلاعات به کار گرفته می‌شود که آنها را اصطلاحاً روشهای تحقیق (روشهای پژوهش) می‌نامند.

روش‌شناسیهای غالب در علوم اجتماعی که مورد پذیرش دانشمندان در دهه ۶۰ و ۷۰ میلادی قرار گرفت عبارت است از: (۵)

الف) روش‌شناسی اثباتگرایی (۶)

ب) روش‌شناسی تفسیری (۷)

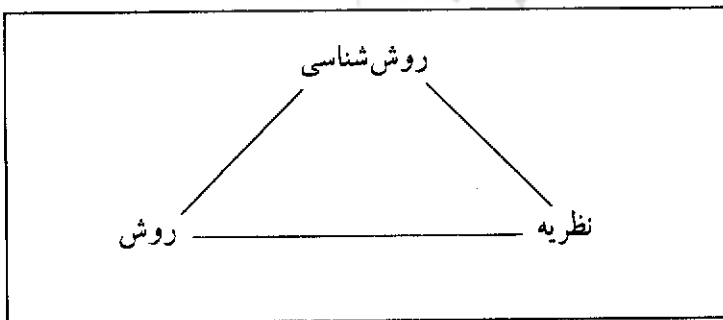
ج) روش‌شناسی تحقیقاتی (۸)

- روش‌شناسی اثباتی که نقش فعال و گسترده‌ای در تحقیقات اجتماعی دارد بر به‌کارگیری روشهای علوم طبیعی در علوم اجتماعی متکی است که براساس روشهای کمی^(۹) به تحقیق اجتماعی معتقد است. از نظر اثبات‌گرایان، تحقیقات علمی ابزاری برای مطالعه و شناخت وقایع اجتماعی است. روش‌شناسی اثباتگرایی مجموعه‌ای منظم از روشهایی است که سعی در ترکیب منطق قیاسی با مشاهدات تجربی دقیق از رفتار فردی به منظور کشف و تأیید مجموعه قوانین علیّ احتمالی برای پیش‌بینی الگوهای عمومی از رفتار انسان است.^(۱۰) اثباتگرایی در علوم اجتماعی به تفکر فلسفی اوایل قرن ۱۹ مربوط است که توسط اگوست کنت پایه‌گذاری شد و سایر اندیشمندان همچون امیل دورکیم آن را گسترش دادند.

- روش‌شناسی تفسیری عمدتاً از ماکس وبر متأثر است که اعتقاد به تمایز میان علوم اجتماعی از علوم طبیعی و تبیین‌کنش اجتماعی دارد. روش‌شناسی تفسیری به هرمنوتیک یا نظریه معنا مربوط است که در قرن ۱۹ ظهور کرد و در زمینه‌های هنر، مذهب، زبانشناسی و فلسفه گسترش یافت. این رویکرد، تحلیل سیستماتیک از کنش اجتماعی بامعنا از طریق مشاهده مستقیم جزئی رفتار مردم در وضعیت طبیعی است برای تفسیر اینگونه چگونه مردم دنیای اجتماعی خودشان را خلق می‌کنند و به آن معنا می‌بخشند.^(۱۱)

در این رویکرد به منظور رسیدن به معرفت علمی، اقدام به طراحی تحقیقات براساس رویکرد کیفی^(۱۲) می‌شود. هدف تحقیق اجتماعی از نظر این رویکرد، درک یا فهم^(۱۳) زندگی اجتماعی و کشف معنای اجتماعی است که مردم به زندگی خویش می‌دهند، لذا محور تحقیقات علمی، معنای ذهنی مردمی است که به ایفای کنش متقابل اجتماعی می‌پردازند. در مطالعه کنشهای اجتماعی با معناست که می‌توان به فهم و تفسیر مردم از دنیای اجتماعی دست یافت.

- روش‌شناسی انتقادی، اساس رویکردهایی مانند ماتریالیسم دیالکتیک، تحلیل طبقاتی و ساختگرایی است که به عقاید کارل مارکس، زیگموند فروید، مکتب فرانکفورت و اندیشمندان دیگری مربوط می‌شود. رویکرد انتقادی معتقد است که علوم اجتماعی فرایند انتقادی را در تحقیقات دنبال می‌کنند. این فرایند از سطح ظاهر فراتر می‌رود تا بتواند به ساختهای واقعی دنیای مادی نایل شود. انتقادگرایان در پی نقد و بررسی واقعیت به منظور ایجاد تحول اساسی در آن با توسل به مفاهیم فلسفی مثل آزادی، برابری، حقیقت و عدالت هستند.^(۱۴) تحقیق انتقادی موجب توانایی محققان در مراجعه به لایه‌های زیرین سطح ظاهری به منظور آشکار کردن روابط واقعی و دور ساختن موارد کاذب در تحلیل واقعیت می‌شود.



چارچوب نظری تحقیق

در بررسی و شناسایی مقدماتی اندیشه‌های اجتماعی حضرت امام خمینی (ره) متکی بر رویکردهای رایج در جامعه‌شناسی معرفتی^(۱۵) می‌توان به شناختی جامع رسید. جامعه‌شناسی معرفت نمایانگر تلاش برای توضیح وضعیت اجتماعی لازم ظهور صورت‌های فکر است. جامعه‌شناسی معرفت از سویی تجزیه و تحلیل روابط درونی کارکردهای جریانها و ساختارهای اجتماعی و از سویی دیگر بررسی الگوهای حیات فکری از جمله وجوه معرفت است. تا آن زمان که جامعه‌شناسی معرفت، بنیانی و غیر صورتی باقی بماند اولویت منطقی نه به ذهن نسبت داده می‌شود و نه به جامعه.

جامعه‌شناسی معرفت بخشی از جامعه‌شناسی تلقی می‌شود که به مطالعه ماهیت انواع مختلف نظام‌های فکری و روابط بین آنها از یک سو و روابط بین این نظامها و مجموعه گوناگونی از عوامل نهادی (یا اجتماعی - ساختی) و شخصیتی از سوی دیگر می‌پردازد.^(۱۶) با این تعریف، جامعه‌شناسی علم^(۱۷) بخشی از جامعه‌شناسی معرفت به شمار می‌رود که اختصاصاً به تعریف ماهیت ایده‌های علمی و توصیف روابط آنها هم با سایر انواع اندیشه‌ها (مثل ایدئولوژیکی، فلسفی، زیباشناختی و مذهبی) و هم با عوامل مختلف نهادی و شخصیتی می‌پردازد.^(۱۸) بنابر این متکی بر رویکرد جامعه‌شناسی علم برای توضیح میزان توسعه و پیشرفت علم، لازم است اجزای فرهنگی و اجتماعی و روانشناختی آن شناسایی شود زیرا هر یک از اینها می‌تواند در اوضاع اجتماعی مختلف تا حدودی با درجه متفاوتی توسعه یابد. یکی از اصول حاکم بر جامعه‌شناسی علم در تحلیل پیدایش و پیشرفت علوم این است که عوامل گوناگون فرهنگی، اجتماعی و روانشناختی در رشد علوم تأثیر دارد؛ اگرچه هیچ عامل فرهنگی، اجتماعی و روانشناختی نمی‌تواند به تنهایی دلیل رشد علوم به عنوان یک کل، تلقی شود.^(۱۹)

یکی از رویکردهای غالب و کاربردی در جامعه‌شناسی معرفت از آن ماکس شلر است. در سرتاسر بینش ماکس شلر از یک قانون در مورد چگونگی ارتباط عوامل ذهنی و واقعی سخن می‌رود. شلر بر آن است که عوامل واقعی و ساقفی، زیربنای حیات انسانی

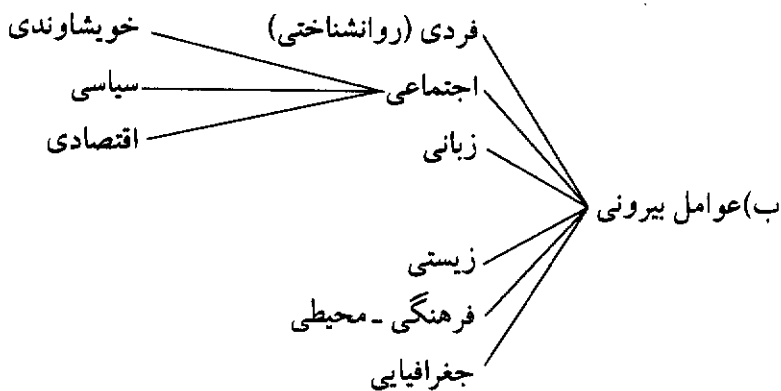
است و به عوامل معنوی این امکان را می‌دهد که ظهور یابد. شلر محتوای عوامل ذهنی و معنوی را دستخوش عوامل مادی و عینی نمی‌داند. شلر شکلهای مختلف تفکر و معرفت را با صورتهای متفاوت جامعه و سازمان معرفت، برابر هم قرار می‌دهد. در نظر او عوامل واقعی، ثابت و غیرقابل تغییر نیست بلکه کارایی عوامل واقعی در سه مرحله اصلی فرهنگ - شکوفایی - ثمردهی و انحطاط - در مقابل کنترل و هدایت روح به نوعی تغییر پیدا می‌کند. شلر هیچ کدام از عوامل واقعی - عامل خوبشاوندی، عامل سیاسی و اقتصادی - را به تنهایی در نظر نمی‌گیرد بلکه او همه عوامل را در طول تاریخ موجود می‌داند، ولی معتقد است که در هر مرحله یکی از آنها عامل مسلط است. شلر در مورد چگونگی ارتباط عامل مسلط بودن عوامل واقعی و رابطه بین عوامل واقعی و معنوی، توضیح داده است و آن را دارای نوعی پیشرفت همراه با توسعه می‌داند. (۲۰)

محمد توکل (۲۱) در مورد تعیین اجتماعی معرفت، طرح جامعی را در چارچوب جامعه‌شناسی معرفت ماکس شلر ارائه می‌کند. این تحلیل ساختاری به واقعیت‌های عینی مختلف، انواع و سطوح گوناگون تفکر، انواع مختلف تعیینها و در نتیجه، فرضیه‌ها و نظریه‌های مربوط به تعیین معرفت، توجه دارد. در این رهیافت، چهار فضا که هر کدام به صورت یک طیف است از هم متمایز می‌شود: فضای تحول تاریخی و موقعیتی، فضای عوامل تعیین‌کننده تفکر، فضای انواع معرفت و فضای ناظر به سطوح معرفت، فضای تحول تاریخی و موقعیت‌های اجتماعی گوناگون - تعادل، ثبات، او جگیری، سقوط، بحران کوچک و بحران - است. فضای عوامل تعیین‌کننده معرفت بسیاری از عوامل تعیین‌کننده را دربر دارد که عبارت است از:

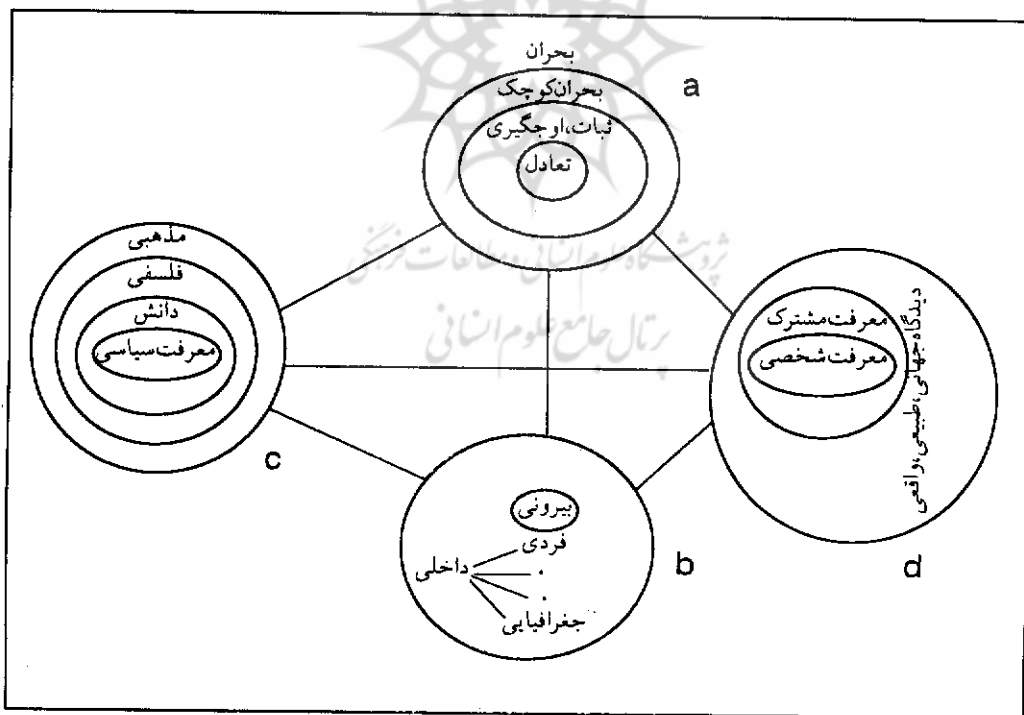
عقاید محض و نظری (تمامیت عقاید شخصی)

الف) عوامل درونی

اندیشه‌های واقعی (در شکل عقاید فردی و اجتماعی شخص)



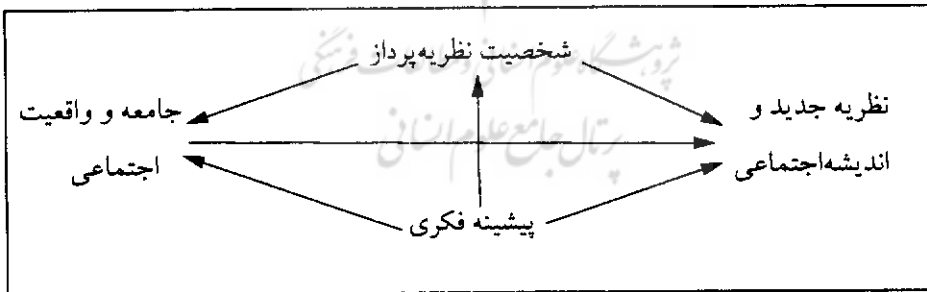
در فضای انواع معرفت، چهار نوع معرفت - مذهب، فلسفه، علم و معرفت سیاسی از هم متمایز می‌شود. سرانجام، فضای سطوح معرفت نیز لایه‌های سه گانه - معرفت فردی، معرفت مشترک و جهان‌بینی نسبتاً طبیعی - دارد.



نمودار (۲) چهارچوبی جامع برای تحلیل مسأله تعیین تفکر و معرفت

در تحلیل چرایی پیدایش اندیشه اجتماعی با تأکید بر رویکرد جامعه‌شناسی علم می‌توان به عوامل سه‌گانه فرهنگی (سابقه فکری)، اجتماعی (وضعیت و عوامل اجتماعی) و روانشناختی (شخصیت نظریه‌پرداز) توجه داشت. هر نظریه جامعه‌شناسی بطور عام و اندیشه اجتماعی بطور خاص با سه عنصر افکار و نظریات گذشته، واقعیت اجتماعی و شخصیت نظریه‌پرداز رابطه دارد. این سه عنصر، منبع اساسی شکل‌گیری اندیشه اجتماعی تلقی می‌شود. اثر خانواده، سیستم آموزشی، نظام سیاسی، بحرانهای سیاسی و اجتماعی و دیگر وقایع اجتماعی بیانگر واقعیت اجتماعی است. مطالعه و شناخت و درگیری با آنها موجب پیدایش نظریه اجتماعی می‌شود. روحیات، خلقیات و علایق فرد با عنوان شخصیت نظریه‌پرداز در نظر گرفته، و سرانجام، افکار، دیدگاه‌ها، نظریات و مفاهیم موجود در جامعه تحت عنوان افکار و نظریات گذشته مورد توجه قرار داده می‌شود.

نقش این عوامل سه‌گانه در پیدایش اندیشه اجتماعی در نمودار (۳) به نمایش درآمده است:



نمودار (۳) عناصر اساسی شکل‌گیری اندیشه اجتماعی

در این مدل روشن است که فرد با واقعیت اجتماعی و پیشینه فکری با واقعیت اجتماعی رابطه دوطرفه دیالکتیکی دارد. فرد در عین حال که از جامعه و واقعیت‌های اجتماعی متأثر است بر واقعیت‌های اجتماعی نیز اثر می‌گذارد. از سوی دیگر وضعیت

پیشین جامعه، زمینه‌ساز افکار و نظریات بوده است و افکار حاصل شده بر ساختار جامعه اثر می‌گذارد. شخصیت فرد با پیشینه فکری رابطه‌ای یکجانبه دارد؛ زیرا فرد بیشتر از نظریات پیشین، که در مقابل او قرار دارد، متأثر می‌شود ولی در پیدایش آنها نقشی نداشته است. میان نظریه جدید و نظریات پیشین نیز رابطه‌ای یکطرفه وجود دارد زیرا نظریات جدید از نظریات گذشته اخذ شده است.

براساس این مدل، عوامل مشارکت‌کننده سه‌گانه در پیدایش نظریه اجتماعی، سهم یکسان ندارد و نوع رابطه آنها با هم یکسان نیست. ملاحظه شد که فرد (شخصیت) جامعه (واقعیت اجتماعی) و نظریات فکری پیشین (فرهنگی) اثر مستقیم یکجانبه‌ای بر پیدایش نظریه جدید دارد در حالی که رابطه واقعیت اجتماعی با فرد و افکار گذشته، دوطرفه است.

سرانجام می‌توان به جمع‌بندی این عوامل در تحلیل پیدایش اندیشه اجتماعی به چهارچوب تحلیلی جورج ریتز (در تحلیل فرآنظریه‌ای) نایل شد. او معتقد است که هر نظریه اجتماعی از مجموعه عوامل و اوضاعی متأثر است که تحت عنوانهای ذیل مطرح می‌شود: (۲۲)

- الف) متغیرهای اجتماعی - بیرونی
 ب) متغیرهای اجتماعی - درونی
 ج) متغیرهای فکری - بیرونی
 د) متغیرهای فکری - درونی

سابقه و تاریخچه تحقیق

یکی از مراحل پژوهش اجتماعی، بررسی و مرور ادبیات تحقیق است که بر مطالعه تحقیقات پیشین درباره موضوع تحقیق تأکید دارد. سابقه و تاریخچه تحقیق موجب تسلط و آشنایی کامل و کافی نسبت به سایر پژوهشهایی خواهد شد که در راستای موضوع تحقیق انجام شده است و علاوه بر آن شیوه مناسب اجرای تحقیق، روشن

و شفاف می‌شود؛ اگرچه گردآوری و آشنایی با تجربه‌های پژوهشهای مشابه، موجب صرفه‌جویی در زمان تحقیق و کاهش خطا و افزایش دقت خواهد بود و محقق می‌تواند متکی بر سایر مطالعات به تحقیقی جامع و نوین بپردازد؛ چراکه با آگاهی از محدودیتها و مشکلات سعی بر کاهش موانع تحقیق خواهد داشت.

با توجه به موضوع تحقیق مناسب است به ابعاد گوناگون پژوهشهای انجام گرفته در داخل و خارج از کشور توجه داشت. علاوه بر ابعاد، مناسب است به انواع پژوهشهای ممکن نیز پرداخت. نظام اطلاع‌رسانی در فرایند سابقه و تاریخچه با تأکید بر دو جنبه ابعاد و انواع تولیدات علمی در زمینه مطالعات انجام شده درباره اندیشه‌های اجتماعی حضرت امام(ره) در طی سالهای ۷۸-۱۳۶۸ نقش سازنده‌ای ایفا می‌کند. بنابر این به منظور بررسی جامع رهیافتهای اجتماعی حضرت امام، وظیفه تحقیق در دو جهت خاص تقسیم می‌شود: الف) ابعاد تولیدات علمی ب) انواع تولیدات علمی. سرانجام متکی بر ابعاد و انواع پژوهشهای انجام گرفته به مجموعه جامع و گوناگونی درخصوص موضوع تحقیق می‌توان دست یافت که بااهداف، سابقه و تاریخچه پژوهش سازگار است.

جدول (۱) انواع و ابعاد تولیدات علمی در زمینه اندیشه‌های حضرت امام(ره)

انواع تولیدات علمی /	ابعاد تولیدات علمی	داخلی	خارجی
۱- مقالات، مجلات و نشریات تخصصی
۲- مقالات، همایشهای تخصصی
۳- پایان‌نامه‌های مراکز آموزش عالی
۴- پروژه‌های مؤسسات علمی پژوهشی
۵- فهرست مشخصات کتابها و آثار منتشر شده

چارچوب روش تحقیق

مباحث پیشین مقاله، بیانگر چارچوب و حدود قلمرو و شیوه اجرای تحقیق است. جامعه آماری تحقیق، تمام بیانات حضرت امام خمینی (ره) (مجموعه صحیفه نور) است. البته برای دقیق‌بودن پژوهش می‌توان بیانات حضرت امام را در دو مقطع زمانی قبل از انقلاب و پس از پیروزی انقلاب طبقه‌بندی کرد.

با تأکید بر رویکردهای روش‌شناسی اثبات‌گرایی و تفسیرگرایی، انواع تحلیل و روشهای تحقیق مشخص می‌شود:

الف) متکی بر رویکرد اثبات‌گرایی، نوع تحلیل، کمی تلقی می‌شود و روش تحقیق، تحلیل محتوا و تحلیل ثانوی خواهد بود.

ب) متکی بر رویکرد تفسیرگرایی، نوع تحلیل، کیفی ملاحظه می‌شود و روش تحقیق، تفهیمی می‌تواند باشد.

برای اجرای تحقیق مراحل پیش‌بینی می‌شود:

الف) مطالعه کتابخانه‌ای (تحقیق مقدماتی) درخصوص پژوهشهای انجام‌گرفته با تکیه بر انواع و ابعاد تولیدات علمی درباره اندیشه‌های اجتماعی حضرت امام خمینی (ره) خصوصاً دوره زمانی ۷۸-۱۳۶۸.

ب) استخراج و تنظیم فهرست الفبایی و موضوعی عناوین مربوط به موضوع تحقیق که نتیجه نهایی مروری بر تحقیقات پیشین است.

ج) تحلیل محتوای بیانات حضرت امام (ره) با توجه به رویکرد اثبات‌گرایی و متکی بر فهرست و کدبندی عناوین اصلی و فرعی مباحث اجتماعی حضرت امام (ره).

د) تشریح و تحلیل کیفی و موشکافی بیانات حضرت امام (ره) با توجه به رویکرد تفسیرگرایی و مطالعات اسنادی کتابخانه‌ای (مرحله الف).

با توجه به مبانی نظری تحقیق باید شیوه اجرای تحقیق را در سه استراتژی خاص تقسیم کرد. این سه استراتژی نقش روشنگری در تحلیل اندیشه‌های اجتماعی حضرت امام ایفا می‌کند:

الف) بررسی گسترده دربارهٔ موقعیت اجتماعی حضرت امام(ره) (وضعیت تربیت، خانوادگی، مشخصات سیاسی، سیستم و نظام آموزشی) در دو بعد درونی و بیرونی.
 ب) مطالعه نظری دربارهٔ سابقه و پیشینه فکری حضرت امام(ره). (افکار و عقاید و دیدگاه‌ها و نظریات اجتماعی دوره ایشان) در دو شاخه درونی و بیرونی.

ج) تحلیل روحيات، خلیقات، علایق حضرت امام(ره) برای مطالعه روانشناختی شخصیتی نظریه پرداز.

در پایان مقاله برخی از مهمترین عناوین مربوط به بررسی اندیشه و مفاهیم اجتماعی حضرت امام خمینی(ره) به عنوان نمونه، معرفی و پیشنهاد می‌شود. عناوین ذیل فهرست مباحث اصلی است و هر کدام از آنها شامل عناوین فرعی متعددی خواهد بود: (۲۳)

۱- تغییرات اجتماعی مفاهیمی همچون قیام، انقلاب و...

۲- عدالت اجتماعی از نظر امام

۳- اقلیتها و قومیت از نظر امام

۴- وسایل ارتباط جمعی (مانند رادیو، تلویزیون، مطبوعات، سینما و تبلیغات)

۵- کنترل اجتماعی (مفاهیمی مانند قانون، نظم، نظارت عمومی، امر به معروف و

نهی از منکر)

۶- جنبشهای اجتماعی (همچون مشروطه، قیام ۱۵ خرداد، حماسه حسینی)

۷- خدمات اجتماعی (مضامینی همچون بیمه، کمیته امداد، صندوق قرض الحسنه)

۸- نیروهای اجتماعی و کارکرد سیاسی و فرهنگی آنها

۹- انحرافات و آسیب شناسی و مسایل اجتماعی مانند طلاق، اعتیاد و...

۱۰- گروه‌ها و رسته‌های اجتماعی مانند زنان، جوانان، پاسداران، مستضعفان،

کارگران و...

۱۱- نظام اجتماعی و ساخت اجتماعی از نظر امام

۱۲- بررسی نظام تربیتی و آموزشی (آموزش و تربیت و خانواده)

۱۳- مشارکت عمومی و اجتماعی از نظر امام خمینی(ره) همچون شورا، خدمت به

مردم و بسیج

۱۴- نظام اخلاقی و کارکرد اجتماعی آن مانند تهذیب نفس، اعتماد نفس، بازگشت

به خویشتن

۱۵- انسجام ملی و اجتماعی مضامینی مانند وحدت، اختلاف، تفرقه، همبستگی و

یکپارچگی

۱۶- نظام فرهنگی و ساخت فرهنگ از نظر امام مفاهیمی مانند استقلال فرهنگی،

انقلاب فرهنگی، از خود بیگانگی، ارزشهای انسانی

۱۷- بررسی نهادهای مدنی مثل انجمنها، اصناف، بازار و احزاب

۱۸- بررسی و تحلیل نهاد دین از نظر امام (ره) مفاهیم اسلام، روحانیت و حوزه

۱۹- بررسی اندیشه دفاعی حضرت امام (ره) مفهوم جهاد، دفاع، شهادت،

ارتش و سپاه

۲۰- بررسی هنر و موسیقی از نظر امام خمینی (ره)

یادداشتها

1- Methodology

2- Theory

3- Method

4- Adams and Schvaneveldt. 1985:13

5- Neuman 1995:61

6- Positivism Methodology

7- Inter Pretive Methodology

8- Critical Methodology

9- Quantitative Methods

10- Ibid:63

11- Ibid:68

12- Qualitative Methods

13- Verstehn

14- Ibid:74

15- Sociology of Knowledge

۱۶- باربر به نقل از توکل ۲۵:۱۳۷۰

17- Sociology of Science

۱۸- همان ماخذ

۱۹- همان ماخذ: ۲۹

۲۰- به نقل از علیزاده، ۱۳۷۶: ۱۵۵

۲۱- همان ماخذ: ۱۵۸-۱۵۶

۲۲- به نقل از آزادارمکی، ۱۳۷۶: ۶۸-۷۸

۲۳- برخی عناوین شامل آثار علمی منتشرشده، پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد، همایشهای تخصصی در سطح ملی و بین‌المللی است.

فهرست منابع

فارسی:

۱- آزاد ارمکی، تقی، ۱۳۷۶ «جامعه‌شناسی ابن‌خلدون»، تهران، انتشارات نیان.

۲- باربر، برنارد، ۱۳۷۰ «جامعه‌شناسی علم» و محمد توکل، «جامعه‌شناسی علم»، تهران، انتشارات مؤسسه علمی و فرهنگی نص.

۳- علیزاده، عبدالرضا، ۱۳۷۶ معرفی محتوای کتاب جامعه‌شناسی معرفت. فصلنامه حوزه و دانشگاه، سال سوم، شماره یازدهم، تابستان و پاییز، ۱۶۵-۱۴۷.

خارجی

4- Adams.R.Gerald and Juy.D.Schvane.

5- Veldt 1985 "Understanding Research Methods".

6- Neuman.W.Lawrence, 1995 "Social Research Methods". 3rd cd.Allyn and Bacon.

